

Empowerment in complex dynamische systemen

Author(s)

Collignon, Debby; Ex, Carine

DOI

[10.54431/jsi.693](https://doi.org/10.54431/jsi.693)

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Journal of Social Intervention: Theory and Practice

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Collignon, D., & Ex, C. (2022). Empowerment in complex dynamische systemen. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 31(1), 43-61. <https://doi.org/10.54431/jsi.693>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2022 – Volume 31, Issue 1, pp. 43–61
<http://doi.org/10.18352/jsi.693>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Rotterdam University of Applied Sciences
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

D. Collignon, MSc is sinds 2008 verbonden aan de Hogeschool van Amsterdam. In die tijd was zij onder andere lid van het kenniscentrum van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding (Urban Education), docent in de opleiding Pedagogiek en master Pedagogiek. Haar specialiteiten zijn opvoedingsondersteuning, methodisch werken en (complexe) systemen.

Daarnaast is ze eigenaar van 'Dynamiek in Pedagogiek' waarin ze trainingen en (SKJ-geregistreerde) opleidingen

verzorgt op het gebied van pedagogische complexiteit voor pedagogen en jeugdhulpverleners. E-mail: d.collignon@hva.nl / debby@dynamiek-in-pedagogiek.nl

Dr. C.T.G.M. Ex (ontwikkelingspsycholoog) is hoofddocent bij de opleiding Pedagogiek aan de Hogeschool van Amsterdam. In die functie is zij verbonden aan het kenniscentrum van de vakgroep Onderwijs en Opvoeding. Ze is gepromoveerd bij de vakgroep Pedagogiek van de Katholieke Universiteit van Nijmegen op het thema ouderschap. Verder is zij auteur van het boek "Opvoeden, wat kun je?" over de ontwikkeling van ouders en kinderen, waarin onder andere het thema pedagogische complexiteit aan de orde komt. E-mail: c.t.g.m.ex@hva.nl

Correspondence to: Debby Collignon

E-mail: d.collignon@hva.nl

Category: Research

EMPOWERMENT IN COMPLEX DYNAMISCHE SYSTEMEN

EMPOWERMENT IN COMPLEX DYNAMIC SYSTEMS

D. COLLIGNON,
C.T.G.M. EX

SAMENVATTING

Empowerment is een centraal begrip in het hedendaagse pedagogisch denken en handelen. In dit artikel wordt empowerment besproken in het licht van de positieve psychologie: een stroming in de psychologie die bestudeert hoe het welbevinden en optimaal functioneren van mensen kan worden bevorderd.

EMPOWERMENT IN COMPLEX DYNAMISCHE SYSTEMEN

In de positieve psychologie heeft recent een paradigmaverschuiving plaatsgevonden. De interactie tussen individu en omgeving wordt niet langer begrepen in termen van causaliteit maar vanuit het narratief van complexiteit. In dit narratief wordt de interactie tussen individu en omgeving opgevat als een complex dynamisch systeem waarin er zelden sprake is van directe oorzaak-gevolg relaties (lineaire causaliteit). Bij het ontstaan van empowerment spelen zowel multi-causaliteit, multi-finaliteit als circulaire causaliteit een rol. Empowerment wordt in dit artikel dan ook niet beschouwd als een inherent psychisch kenmerk van een individu, maar als iets dat zich vormt op basis van iemands dagelijkse ervaringen in interactie met zijn sociale omgeving.

In dit artikel onderzoeken we wat het denken vanuit het perspectief van complex dynamische systemen betekent voor de pedagogische visie op empowerment en welke gevolgen dit heeft voor interventies in de pedagogische praktijk.

TREFWOORDEN

Empowerment, Complexiteit, Complex Dynamische Systemen, Positieve psychologie, Sociale interventies, Zelfregie, Eigen Kracht, Agency

ABSTRACT

In the Netherlands, empowerment plays a major role in the daily work of pedagogues and in social policies. Empowerment is closely related to the assumptions of positive psychology. This is a scientific approach that focuses on strengths instead of weaknesses, building the good in life instead of repairing the bad. Empowerment also is about taking control of one's life and by doing so enhancing wellbeing. Therefore empowerment fits the concept of positive psychology.

Recently there has been a paradigm shift in positive psychology where research is going beyond the individual person as the primary focus of enquiry and is looking more deeply at the groups and systems in which people are embedded: less in terms of causality and more as a narrative of complexity. In this narrative, the interaction between individuals and the environment is seen as a complex dynamic system.

In this article we discuss empowerment and agency in the light of complexity and the implications for the daily work of pedagogues.

KEYWORDS

Empowerment, Complexity, Complex Dynamic Systems, Positive psychology, Social interventions, Agency

POSITIEVE PSYCHOLOGIE

De opkomst van de positieve psychologie aan het begin van de jaren negentig, bracht een ommezwaai in het psychologisch denken teweeg (Bohlmeijer, Westerhof, Bolier, Steeneveld, Geurts, & Walburg, 2013). In psychologisch onderzoek verschoof de aandacht van mechanismen die het (geestelijk) disfunctioneren van mensen verklaren naar aandacht voor processen en mechanismen die het welzijn van individu en samenleving bevorderen. Het gedachtegoed van de positieve psychologie groeide onder leiding van Seligman en Csikszentmihalyi (2000) uit tot de wetenschap van welbevinden en optimaal functioneren. Het idee dat bekrachtiging van positieve eigenschappen en processen een bijdrage leveren aan de veerkracht en het welbevinden van mens en maatschappij vond begin 21ste eeuw vruchtbare grond.

Volgens de gezinstherapeuten De Shazer en Berg bleek in de jaren 80 van de vorige eeuw al dat aandacht voor wat goed gaat en werkt, systemische veranderingen op gang kan brengen (De Shazer et al., 1986). Zij oogstten succes met hun gezinsinterventies waarbij zij zich, net als in de positieve psychologie, minder richtten op de oorzaak van een probleem en meer op het (verder) ontwikkelen van gewenst gedrag (Bannink, 2019). Hun ideeën kregen vorm in de hedendaagse oplossingsgerichte manier van werken, toegepast in therapeutische interventies en (pedagogische) begeleiding (Van Mameren-Broers, 2018).

EMPOWERMENT IN HET NEDERLANDS JEUGDBELEID

Het positief psychologisch gedachtegoed en de oplossingsgerichte manier van werken hebben raakvlakken met het maatschappelijk breed gedragen begrip empowerment, dat letterlijk machtigen of in staat stellen betekent (Burggraaff-Huiskes, 2016). Empowerment duidt op een 'proces van versterking waarbij individuen, maar ook organisaties en gemeenschappen, greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving' (Van Regenmortel, 2015, p. 51). Het is een benadering gericht op het bevorderen van welzijn, gezondheid en kracht onder invloed van mogelijkheden, het versterken van veerkracht en het benutten van kansen uit de omgeving (Van Regenmortel, 2015). Daarmee sluit het aan op het gedachtegoed van de positieve psychologie.

De geschiedenis van empowerment in het Nederlands jeugdbeleid

Empowerment is nauw verbonden met het concept eigen kracht dat een centraal begrip is geworden in het Nederlands jeugdbeleid. Eigen kracht behelst het idee dat burgers meer invloed hebben op hun eigen situatie door eigen verantwoordelijkheid te nemen, zelfredzaam te zijn en zelfregie te voeren en daarmee de overheid te ontlasten (Ince & Schmidt, 2017).

Het begrip eigen kracht vindt zijn oorsprong in de Evaluatie van de Wet op Jeugdzorg uit 2009, waarin werd geconstateerd dat het jeugdzorgsysteem zowel bureaucratisch als financieel overbelast was (Cardol, 2015). Deze overbelasting was het resultaat van een sterke toeloop naar de jeugdzorg die niet kon worden verklaard door cijfers uit nationaal en internationaal vergelijkend onderzoek (Hermanns, 2009). De Jeugdwet die op 1 januari 2015 in werking trad, moest een uitweg bieden. Er vond een transitie van verantwoordelijkheden plaats en een transformatie in denken. De transitie bestond uit de overheveling van de verantwoordelijkheid voor de gehele jeugdzorg naar gemeenten en omvatte zowel de preventieve hulp als de curatieve zorg. Het doel was om de vrijwillige sociale verbanden tussen burgers te versterken en zo een sterke sociale omgeving rondom het grootbrengen van kinderen te creëren (De Winter, 2015). Dit sociale vangnet om gezinnen heen, zou als ogen en oren dienen bij beginnende problemen en bijdragen aan duurzame oplossingen en een grotere zelfredzaamheid. Hierdoor zou er minder gebruik worden gemaakt van de intensieve jeugdhulp en zouden de kosten worden teuggedrongen (Cardol, 2015).

Versterking van eigen kracht werd ook het doel in de jeugdhulp zelf. Door op een coachende manier, samen met de cliënt, naar oplossingen te zoeken, zouden de eigen, individuele krachten (eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid en zelfregie) worden versterkt. Dit betekende voor hulpverleners de omslag naar een meer vraaggerichte houding. Praten met en niet over cliënten, om zo het probleemoplossend vermogen van individu en systeem te herstellen of te versterken.

Het begrip eigen kracht speelt ook een essentiële rol in de hedendaagse participatiesamenleving (Gilsing, Jansma, & Schöne, 2017). Hierin schuilt wel een gevaar, namelijk dat het idee van eigen verantwoordelijkheid doorschiet naar 'eigen schuld, dikke bult' (Van Regenmortel, 2015). Een benadering vanuit empowerment vermijdt deze valkuil door gedeelde verantwoordelijkheid voorop te zetten.

Empowerment

Op basis van het gedachtegoed van de twee Amerikaanse autoriteiten op het gebied van empowerment, Julian Rappaport en Marc Zimmerman, definieert Regenmortel (2015) empowerment als 'een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie' (p. 51). De grondlegger van het begrip empowerment, Paulo Freire, beschreef in 1970 al dat mensen pas kunnen participeren in een samenleving als zij tot een zekere mate van autonomie en reflectie in staat zijn. Pedagogische begeleiding beschouwde hij hiervoor als voorwaarde (Freire, 1970/2005). Er bestaat, volgens Freire, 'geen participatie zonder empowerment en geen empowerment zonder participatie' (Nieuwboer, 2015, p. 41).

Regenmortel (2015) beschouwt eigen kracht als een wezenlijk aspect van empowerment. Empowerment is erop gericht deze eigen kracht te ontsluiten in een proces van gedeelde verantwoordelijkheid tussen degene die meer greep moet krijgen en de persoon die hem of haar hierbij begeleidt. Empowerment zelf is volgens Regenmortel een gelaagd proces omdat problemen vaak ontstaan door een samenspel van factoren op micro-, meso- en macroniveau. Toch constateert Boomkens (2020) dat de meeste studies op dit gebied zich richten op het individuele (micro)niveau. Alhoewel Zimmerman in 1995 (in Boomkens, 2020), spreekt over psychologische empowerment, erkent ook hij de ecologische aard van het begrip.

Empowerment vindt volgens Zimmerman (in Boomkens, 2020) plaats in de wederzijdse beïnvloeding tussen individu, organisatie en gemeenschap. Naast intrapersonlijke empowerment - de wijze waarop iemand zichzelf ziet in relatie tot anderen en het idee heeft invloed te kunnen uitoefenen op zijn leven - onderscheidt Zimmerman interactional en behavioral empowerment. Het interactionele aspect duidt op iemands kennis over beschikbare sociale en materiele bronnen. Maar het omvat ook het hebben van inzicht in het functioneren van sociale structuren om de aanwezige bronnen actief te kunnen benutten. Het gedragsmatige aspect duidt op iemands vermogen om te handelen en door middel van participatie meer eigenaarschap te verwerven over het eigen leven.

De vorm en het eindresultaat van een succesvol empowermentproces zal in verschillende culturen, verschillende situaties en voor verschillende individuen anders zijn (Hernandez & Iyengar, 2001). Voor een ouder in een echtscheiding, een alleenstaande ouder, een vluchtelingengezin of een kind met de diagnose ADHD kunnen zowel de aanpak als het resultaat van empowerment verschillen.

DE LAATSTE INZICHTEN IN HET DENKEN OVER EMPOWERMENT

Met de constatering dat empowerment een gelaagd proces is (Boomkens, 2020; Regenmortel, 2015), wordt erkend dat het doel van empowerment zich niet alleen moet beperken tot het versterken van iemands individuele mogelijkheden, maar ook gericht moet zijn op het aanpassen van omstandigheden. Empowerment is op individueel niveau immers mede afhankelijk van de mogelijkheden en kansen die de omgeving biedt en aanreikt.

Cattaneo en Chapman (2010) definiëren empowerment als het resultaat van een zich herhalend (iteratief) proces in wisselwerking tussen individu en omgeving. Deze context vormt al dan niet een voedingsbodem voor iemands idee invloed te hebben op zijn leven. Deze invloed kan zich afspelen op intermenselijk niveau - in de omgang met de ander – en op systemisch niveau - in interactie tussen individu en systeem. Zij verzetten zich tegen het idee empowerment op te vatten als een intrapsychisch kenmerk van een individu. De innerlijke overtuiging invloed te kunnen uitoefenen, wordt volgens deze auteurs gevormd in de sociale context en structuren waarin mensen opgroeien, leven en werken. Denk hierbij aan een sociale omgeving waarin mensen de ervaring opdoen te worden ondersteund of belemmerd op basis van ras, klasse, cultuur en sekse. Deze context is bepalend voor de overtuiging zelfregie te hebben en beslissingen ten aanzien van het eigen leven te kunnen nemen (Ince & Schmidt, 2017). Door Boomkens (2020) wordt dit vermogen omschreven met het begrip agency, dat volgens haar het resultaat is van empowerment. Iemand die over agency beschikt is volgens Bandura (in Boomkens, 2020) in staat realistische doelen te stellen, te anticiperen op mogelijke uitkomsten, te handelen naar de gestelde doelen en te reflecteren op uitkomsten en eigen vooronderstellingen. Om agency te kunnen verwerven is participatie in de samenleving een vereiste. Omgekeerd is agency nodig om deel te kunnen nemen aan de samenleving. Dit is in lijn met wat Freire (1970/2005) al betoogde.

De lat voor het nemen van zelfregie ligt hoog in onze participatiesamenleving, concludeert de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Bovens, Keizer & Tiemeijer, 2017). Op cruciale levensterreinen wordt van burgers veel alertheid gevraagd. Dit vergt naast denkvermogen (intelligentie, informatie verzamelen en wegen) ook doenvermogen (in actie komen, met tegenslag omgaan en volhouden) (Bovens et al., 2017). Deze vermogens zijn te vergelijken met de, door Zimmerman beschreven, interactional en behavioral aspecten van empowerment. Uit het rapport van de WRR blijkt dat doenvermogen samenhangt met niet-cognitieve factoren als het aanpakken van problemen, zelfcontrole en overtuiging (Bovens et al., 2017). Daarnaast blijken levensomstandigheden invloed te hebben op het kunnen benutten van niet-cognitieve vermogens.

Zelfcontrole komt onder druk te staan bij stress, bijvoorbeeld op momenten dat het leven, zoals bij een echtscheiding, een andere wending neemt (Bovens et al., 2017).

Zowel doen- als denkvermogen hebben erfelijke componenten, waardoor niet iedereen dezelfde uitgangspositie heeft om het niveau van agency te bereiken dat nodig is voor goed functioneren in de participatiemaatschappij. Bovendien lijken de mogelijkheden om niet-cognitieve vermogens te trainen beperkt. De WRR concludeert daarom: 'Niet alle burgers hebben gelijke kansen op redzaamheid' (Bovens et al., 2017, p. 11). Het kan zowel hoogopgeleiden als laagopgeleiden aan doenvermogen ontbreken.

COMPLEX-DYNAMISCHE SYSTEMEN

Uit bovenstaande blijkt dat het empowermentproces en agency worden beïnvloed door factoren in personen zelf en de context om hen heen. Empowerment is het proces dat tot gevoelens van zelfregie (agency) leidt, maar tegelijkertijd ondersteunen gevoelens van zelfregie het proces van empowerment. Er is dus sprake van een zichzelf versterkend proces, aldus Cattaneo en Chapman (2010). Daarnaast blijkt dat het kunnen nemen van regie, zoals de WRR concludeert, niet voor iedereen in dezelfde mate is weggelegd (Bovens et al., 2017). Hierdoor zijn problemen met agency vaak lastig op te lossen en de oplossingen ook nog eens persoonsafhankelijk (Bovens et al., 2017). Dit zijn allemaal kenmerken die de noodzaak onderschrijven om empowerment te bekijken vanuit het perspectief van complexiteit (Lomans, Waters, Williams, Oades, & Kern, 2020).

Complexiteit is, volgens de systeemtheorie, een kenmerk van een systeem waarin een systeem wordt gedefinieerd als elementen die door onderlinge samenhang een geheel vormen en die als geheel functioneren (Meadows, 2008). Alles wat er is, is in principe een systeem: elk ding, ieder mens, elke plant en ieder gezin (Van Mameren-Broers, 2018). Systemen kenmerken zich door hiërarchische ordening en wederzijdse beïnvloeding door communicatie tussen de elementen. Voor hun behoud streven systemen naar een zeker dynamisch evenwicht (Meadows, 2008).

Neem bijvoorbeeld een gezin en de afzonderlijke gezinsleden. Wanneer er iets verandert in het gezinssysteem door een kind dat het huis uitgaat of door een scheiding, heeft dit invloed op alle gezinsleden die deel uit maken van het systeem. De gezinsleden veranderen door de verandering in het systeem en door de verandering van de andere gezinsleden uit het systeem. Welk dynamisch evenwicht er ontstaat, hoe het gezinssysteem zal reageren, wat de gevolgen zullen zijn voor de positie en het gedrag van de afzonderlijke leden en hoe groot de impact zal zijn, valt vooraf nauwelijks te voorspellen.

EMPOWERMENT IN COMPLEX DYNAMISCHE SYSTEMEN

Complexe systemen zijn niet zeldzaam. Wetenschappers nemen dit fenomeen al geruime tijd waar in onder andere de natuur, het klimaat en de economie. In de sociale wetenschappen ontstond pas in de jaren 90 van de vorige eeuw meer interesse voor complex-dynamische systemen (Mason, 2008), bijvoorbeeld door Harvey en Reed (1997). Op het gebied van de motorische ontwikkeling (Spencer, Perone, & Buss, 2011) en cognitieve ontwikkeling van kinderen (Van Geert, 2011), is momenteel niet meer te ontkomen aan de theorie van complex-dynamische systemen.

De meest in het oog springende eigenschap van complexe systemen is die van zelforganisatie: het systeem organiseert zichzelf op basis van de elementen in het systeem. Hoe een systeem dit doet, is afhankelijk van de relaties tussen de elementen (Meadows, 2008; Van Berkel & Manickam, 2019). Denk hierbij aan groepsrollen in een team of posities in een gezin. Het systeem streeft hierin steeds naar een dynamisch evenwicht zodat veranderingen in het systeem niet tot chaos leiden. Na een verandering in het systeem vindt er een spontane herordening plaats: het systeem organiseert zichzelf opnieuw. Na een scheiding ontstaat vaak een nieuw evenwicht waarbij de rollen en de sfeer in een gezin zijn veranderd.

Figuur 1: Sneeuwvlok: Zelforganisatie in de natuur.

Deze processen vinden ook plaats in de natuur. Zo zal waterdamp (veel kleine waterdruppels) zich onder bepaalde omstandigheden (context) organiseren tot sneeuw kristallen (zie figuur 1 voor een

voorbeeld van een sneeuwkrystal). Er zijn geen regels die bepalen hoe een sneeuwvlok eruit moet zien en er is niemand die de afzonderlijke druppels ordent. Hoe de sneeuwvlok eruit komt te zien, is afhankelijk van de plaats van de waterdruppels op het moment dat de omstandigheden precies goed zijn. Ondanks dat alle waterdruppels hetzelfde zijn, is geen enkele sneeuwvlok hetzelfde. Het toeval speelt dus een rol in hoe de uiteindelijke ordening eruit ziet.

Welk evenwicht er in een sociaal systeem ontstaat, is net als in de natuur, afhankelijk van de eigenschappen van de personen binnen dat systeem en hun wederzijdse beïnvloeding. Zo kan een dominant persoon zich minder dominant gaan gedragen in gezelschap van iemand die hem of haar daarin overtreft. De mate waarin deze personen zich aan elkaar aanpassen, kan uiteindelijk het verschil maken tussen een systeem met een harmonieus of conflictueus dynamisch evenwicht. De factoren die bepalend zijn voor het evenwicht dat ontstaat, noemen we attractoren (aantrekkers). Deze bepalen de aard van het uiteindelijke evenwicht. Er is zelden sprake van een directe oorzaak-gevolg relatie (lineaire causaliteit). Meestal spelen zowel multi-causale (verschillende oorzaken kunnen hetzelfde gevolg hebben), multi-finale (zelfde oorzaken kunnen verschillende gevolgen hebben) als circulaire causaliteit (iets is zowel oorzaak als gevolg) een rol (Van Mameren-Broers, 2018). Alles wat direct of indirect invloed uitoefent op het evenwicht (in een systeem) noemen we een attractor. De invloed van een attractor kan zowel positief als negatief zijn. Zo bepaalt iemands zelfbeeld hoe bepaalde communicatie wordt beleefd en heeft de aanwezigheid van gezondheidszorg effect op iemands gezondheid.

De context om het systeem heeft ook invloed op de aard van het evenwicht dat binnen een systeem ontstaat. Zo kan een wereldwijde pandemie het evenwicht van een systeem (tijdelijk) veranderen. Bijvoorbeeld doordat men in het systeem afstand houdt tot elkaar of omdat het gezinssysteem door quarantaine (tijdelijk) geïsoleerd raakt.

Door de grote mate van onderlinge beïnvloeding is het moeilijk te bepalen hoe een systeem zich zal organiseren onder invloed van verandering (Byrne, 2002; Van Berkel & Manickam, 2019). Daarnaast is het effect van een verandering niet altijd evenredig aan de grootte van de verandering (non-lineair): kleine aanpassingen kunnen grote gevolgen hebben (Byrne, 2002). Bovendien geldt dat een complexer systeem meer veerkracht (resilience) heeft (Ungar, 2018). Hoe veerkrachtiger het systeem, hoe groter de kans dat het de gevolgen van een aanpassing zal absorberen (Fraccascia, Giannoccaro, & Albino, 2018). Dit alles betekent dat het vaak niet mogelijk is om de effecten van een verandering te overzien en dus ook niet of die verandering een verbetering zal zijn.

EMPOWERMENT IN COMPLEX DYNAMISCHE SYSTEMEN

Veranderingen in en om het systeem hoeven dus niet persé te leiden tot een verandering van het evenwicht. Het bestaande evenwicht kan gehandhaafd blijven of tot een ander soort evenwicht leiden. Zo kan een druk kind zijn energie beter kwijt als het op judo gaat en op die manier meer rust brengen in het gezin als systeem. Maar de judolessen kunnen ook tot meer energie leiden bij het kind waardoor het systeem niet verandert. In dit voorbeeld wordt er met het introduceren van judolessen een attractor aan het systeem toegevoegd in de hoop zo een rustiger evenwicht te bereiken.

De eigenschap 'rustiger' noemen we in dit geval een emergente eigenschap (afgeleid van het Engelse begrip 'to emerge') van het systeem. Deze eigenschap komt tevoorschijn wanneer een systeem evenwicht bereikt. De emergente eigenschap die ontstaat is niet af te leiden uit de elementen van het systeem (Meadows, 2008), net zoals de vorm van een sneeuwvlok niet af te leiden is uit de waterdruppels waaruit die is opgebouwd.

EMPOWERMENT EN AGENCY IN TERMEN VAN COMPLEXITEIT

Vanuit het perspectief van complexiteit kunnen we agency hier zien als emergente eigenschap van een complex systeem. Het doel van het empowerment proces is om het complexe systeem naar een ander evenwicht te brengen met een grotere mate van agency. De term evenwicht is in dit kader essentieel, want iemands gevoel van agency moet duurzaam blijken en niet bij de eerste de beste tegenslag verloren gaan.

Alle factoren die volgens verschillende theorieën of modellen invloed hebben op het vergroten van empowerment en meer agency tot gevolg hebben, kunnen in hun rol als attractoren het systeem naar een nieuw evenwicht trekken. Attractoren kunnen persoonskenmerken van iemand zijn, gebeurtenissen in het verleden, de invloed van die gebeurtenissen op een persoon of kenmerken van de omgeving.

Het kijken naar empowerment en agency in termen van complexiteit leert ons een aantal nieuwe dingen en benadrukt nog eens het belang van een aantal zaken die we al weten. Hieronder geven we deze weer.

Evenwichten zijn robuust, zelfs als ze ongewenst zijn

Agency is een emergente eigenschap van een systeem in evenwicht. Dit betekent dat agency (het vermogen tot zelfregie) nooit spontaan, vanuit zichzelf, zal veranderen. Als je naar empowerment-modellen in de literatuur kijkt, dan zouden veranderingen in het systeem, zoals het creëren van

succeservaringen, zichtbaar invloed moeten hebben op iemands gevoel van agency. De praktijk leert dat dit niet altijd zo is (Bovens et al., 2017). Vanuit het perspectief van complexiteit is dit logisch. Elk complex systeem beschikt immers over een bepaalde mate van veerkracht, die veranderingen absorbeert. Hoe groter de veerkracht van een systeem, hoe kleiner de kans dat een interventie de agency van het systeem vergroot. Dit geldt zelfs wanneer de cliënt het aanvankelijk evenwicht als ongewenst ervaart (Ungar, 2018).

Oorzaak en gevolg bestaan niet

De mate waarin iemand over agency beschikt, is afhankelijk van verschillende factoren die elkaar ook onderling beïnvloeden. Hierdoor is op voorhand niet duidelijk wat in een proces oorzaak en gevolg is. Zo zouden volgens de theorie succeservaringen leiden tot meer agency. Toch blijkt uit het rapport van de WRR (Bovens et al., 2017), dat het in de praktijk niet altijd zo werkt. In tegenstelling tot wat modellen soms suggereren, is er zelden sprake van een directe oorzaak-gevolg relatie (lineaire causaliteit). Meestal spelen zowel multi-causale, multi-finale als circulaire causaliteit een rol (Van Mameren-Broers, 2018).

Causaliteitsrelaties zijn in elk systeem en dus voor elke casus anders. Omdat er in casuïstiek zelden sprake is van standaard oorzaken bestaan ook standaardoplossingen niet.

Complexe systemen zijn onvoorspelbaar

Complexe systemen zijn ook in hoge mate onvoorspelbaar (Van Berkel & Manickam, 2019). Interventies in complexe systemen hebben daarom niet altijd het verwachte of gewenste effect. Zo zou het behalen van een bepaald doel een positief effect moeten hebben op de agency van een cliënt (Cattaneo & Chapman, 2010), maar kan een significante ander in het systeem rondom de cliënt dit succes bagatelliseren: "Is dat nu alles wat je gedaan hebt? Je kunt beter stoppen." Of, succes leidt tot overmoed, waardoor het volgende doel te ambitieus is en niet wordt gehaald: "Zie je wel, het was gewoon toeval. Ik kan het toch niet." (lagere self-efficacy). Het effect van een interventie op agency is afhankelijk van zoveel factoren (ieders persoonlijke beleving, de sociale context en de invloed van succes op andere elementen in het systeem) dat dit de uitkomst onvoorspelbaar maakt.

Leef met onzekerheid

Succesvol voorspellen wat er gaat gebeuren, is dus een illusie. De onzekerheid die dat met zich meebrengt, vergt een bepaalde mindset die haaks lijkt te staan op het in beleid en praktijk

gepropageerde gebruik van evidence based interventies (Ministerie van Economische zaken, 2017). Evidence based betekent niet: "Het werkt altijd." De behoefte aan zekerheid kan beter worden vervangen door een attitude van oprechte nieuwsgierigheid, reflexiviteit en vooral monitoring. Aan elke interventie kleeft het risico van mislukking. Daarom is het belangrijk om in samenspraak met de cliënt bewuste afwegingen te maken in de keuze voor een interventie en de voortgang te blijven monitoren. Dat doet meer recht aan de complexe werkelijkheid.

Het verleden doet ertoe

Het empowermentproces kan op vele manier vorm krijgen. Welke interventies iemands agency zullen vergroten, is deels persoonsafhankelijk. Keuzes en gebeurtenissen uit het verleden hebben invloed op het succes van interventies, zelfs in vergelijkbare situaties. Zo kunnen negatieve ervaringen uit het verleden ertoe leiden dat het vragen om hulp voor sommige mensen een te grote stap is (Ramalingam, Jones, Reba, & Young, 2008). Omdat cliënten zich niet altijd van deze drempels bewust zijn, is vragen naar het verleden van groot belang. Dat moet dan wel verder gaan dan: "Wanneer is het wel gelukt?" Gezamenlijke reflectie tussen professional en cliënt over het verleden is essentieel.

DE PRAKTIJK

Vanuit een complex dynamisch perspectief naar empowerment en agency kijken, vergroot niet alleen het repertoire aan handelingsmogelijkheden. Ook bestaande handelingsmogelijkheden kunnen hierdoor aan waarde winnen.

Herken complexiteit

Niet alle agency-problemen zijn complex, maar er zijn een aantal kenmerken die specifiek zijn voor complexe problemen:

- *Langdurig probleem.* Als een probleem al lang bestaat, heeft het systeem al een flink aantal toevallige en minder toevallige veranderingen geabsorbeerd zonder dat dit het emergente (probleem)gedrag heeft veranderd. Dan is het dus zeer waarschijnlijk een complex systeem.
- *Hardnekkig probleem.* Als bepaald ongewenst gedrag blijft voortbestaan ondanks verschillende interventies, is dit gedrag waarschijnlijk emergent gedrag van een complex systeem. De aanpassingen die de interventies teweeg hebben gebracht, zijn geabsorbeerd door het systeem, waardoor er geen nieuw evenwicht is ontstaan en het probleem aanhoudt.

- *Steeds veranderend probleem.* Soms verandert het emergente (probleem)gedrag in de loop van de tijd. Als kinderen ouder worden bijvoorbeeld zal hun ontwikkeling het emergent gedrag een andere kant optrekken (van bedplassen als kleuter, naar agressief gedrag als schoolkind, naar drugsgebruik als puber). Het probleem uit zich dan op een andere manier, maar de complexe oorzaak is waarschijnlijk blijven bestaan.

Bekijk het systeem van alle kanten

Dit betekent dat je een probleem niet alleen bekijkt vanuit het verleden, het heden en de toekomst, maar ook dat je de verschillende niveaus (persoonlijk, gemeenschap, maatschappij) waarop de attractoren zich bevinden in je analyse betreft. Problemen moet je in hun geheel bekijken, waarbij het belangrijk is om te weten welke attractoren allemaal een rol kunnen spelen. Dit vereist professionele kennis (Ghosh, 2015).

Voor het analyseren van opvoedproblematiek wordt vaak gebruik gemaakt van het balansmodel (Bakker, Bakker, Van Dijke, & Terpstra, 1998). Hierin gaat men op zoek naar risico- en beschermingsfactoren die een (negatieve of positieve) invloed hebben op het probleem. Vanuit een complexiteitsperspectief kunnen deze factoren dus attractoren in het complexe systeem zijn. Het balansmodel is daarom een mooi uitgangspunt voor een eerste analyse. Maar het is van belang om daarna verder te onderzoeken hoe die attractoren invloed uitoefenen en wat ze precies beïnvloeden. Bij de analyse moet rekening gehouden worden met de betekenis van deze attractoren voor de cliënt. Het moet daarom onderwerp van gesprek zijn.

Een visuele representatie van alle attractoren en hun causaliteitsrelaties in het systeem kan waardevolle inzichten geven op welke plek in het systeem interventies zin hebben. Bij complexe problemen zullen attractoren regelmatig uit verschillende disciplines komen. Een goed werkend interdisciplinair team waarin verschillende zienswijzen geïntegreerd worden tot één aanpak, is dan noodzakelijk. Domweg risicofactoren wegnemen of beschermingsfactoren toevoegen is vaak verloren energie.

Kijk ook naar indirecte factoren

In een systeem kan onderscheid worden gemaakt tussen directe en indirecte attractoren. Directe attractoren hebben rechtstreeks invloed op agency. Indirecte attractoren doen dat via een andere attractor. Zo kan stress voor empowerment een negatieve attractor zijn, maar deze is moeilijk rechtstreeks te beïnvloeden. Een kind één ochtend naar de kinderopvang brengen, kan stress

wel verminderen. Opvang heeft in dit voorbeeld indirecte invloed op agency. Soms zijn indirecte attractoren eenvoudiger te veranderen dan attractoren met directe invloed. Dus indirecte attractoren zijn ook geschikte kandidaten voor interventies.

Praat met de cliënt, niet over de cliënt.

Het is geen nieuw advies, maar misschien wel een advies dat nog meer waarde krijgt. Uit onderzoek blijkt dat de relatie met een cliënt één van de belangrijkste werkzame factoren is voor het succes van een interventie (Duncan, Miller, Wampold, & Hubble, 2010; Van Yperen, van der Steege, Addink, & Boendermaker, 2010). In gesprek met een cliënt bouw je niet alleen een relatie op en krijg je inzicht in de betekenis van de attractoren voor de cliënt. Je krijgt ook een beter beeld van de attractoren die een rol spelen bij het ontstaan van agency. Dit versterkt als professional je positie en daarmee je invloed op het systeem.

Kijk naar de mentale modellen van een cliënt

Een van de belangrijkste attractoren in een complex systeem is de manier waarop cliënten, vanuit hun mentale model, naar een bepaalde situatie kijken (Meadows, 2008). Dit mentale model bepaalt de beleving van een situatie en het gedrag in de situatie. Is in de beleving van een cliënt het gebrek aan agency het gevolg van pech, een bevestiging van persoonlijke onmacht of de schuld van een ander? Voor het empowerment proces geldt dat het mentale model invloed heeft op iemands doelen, acties en persoonlijke reflectie (Cattaneo & Chapman, 2010). Het mentale model is daarom een belangrijke indirecte attractor die agency beïnvloedt.

Mentale modellen worden in de loop van een mensenleven opgebouwd op basis van ervaringen, waardoor ze niet eenvoudig te veranderen zijn. Het helpt om in dialoog met de cliënt niet-functionele mentale modellen te verkennen en kritisch te bekijken (Senge, 1992). Herkaderen en daarmee een situatie in een positiever daglicht plaatsen kan ook het mentale model veranderen (Van Mameren-Broers, 2018).

Behoud het nieuwe evenwicht door het systeem robuuster te maken en anticipeer op je vertrek

Als professional word je onderdeel van het systeem. Hiermee word je een attractor waardoor nieuw emergent gedrag kan ontstaan. Bij het beëindigen van de professionele relatie verdwijnt je als attractor. Om ervoor te zorgen dat het systeem daarna niet terugvalt in oud gedrag, moeten

er attractoren worden toegevoegd. Deze moeten het systeem in het verworven nieuwe evenwicht houden (Hayes & Andrews, 2020).

Eén interventie voor het toevoegen van attractoren verdient hierbij speciale aandacht: het uitbreiden van het sociale netwerk van de cliënt. Dit netwerk zorgt niet alleen voor materiële en immateriële steun maar heeft ook invloed op de beleving van de cliënt (Van Hal & Jansma, 2019). Het vergroten van het netwerk levert dus verschillende nieuwe attractoren op.

Help

Vaak hebben cliënten wel een idee wat ze zouden kunnen doen om hun agency te verbeteren, toch slagen ze daar niet altijd in. Cliënten vragen om zelf actie te ondernemen, hoe zinvol dit ook kan zijn, kan het probleem versterken. Soms is het nodig om echt te helpen. Zeg niet: 'Op donderdagochtend is er een inloopochtend, ga daar eens heen'. Zeg: 'Ik kom je donderdagochtend ophalen om naar een inloopochtend te gaan'. Alhoewel het uiteindelijke doel is dat mensen zelf in beweging komen, moet je soms helpen bij het zetten van de eerste stap (Boomkens, 2020).

Neem actie en geef niet snel op

Elk evenwicht heeft positieve en negatieve attractoren die zowel direct als indirect agency beïnvloeden. Al deze attractoren zijn een startpunt voor verandering waarop je kunt aansluiten. Hierdoor heb je een grote keuze aan interventies.

Als je niet weet waar je moet beginnen, kies dan een willekeurige interventie in overleg met je cliënt. Deze interventie mag ook klein zijn of geen direct verband hebben met het probleem. Iedere interventie zal iets aan de attractoren veranderen en het systeem in beweging brengen. Bespreek de resultaten van de interventie met je cliënt. Beweegt het de goede kant op of staat het stil? Als het niet beweegt, wat hebben jullie dan geleerd over de attractoren in het systeem: waarom werkt het niet zoals jullie dachten? Geven de resultaten aanleiding voor een andere aanpak? Als het systeem de goede kant op beweegt, kan de interventie dan versterkt worden? Elk resultaat is een aanknopingspunt voor een volgende, succesvollere, interventie.

Blijf positief

Zoals uit het voorgaande blijkt, is het werken in complex dynamische systemen niet eenvoudig. Dit geldt ook voor het aanpakken van empowerment. Het vereist een bepaalde mindset en een grote

EMPOWERMENT IN COMPLEX DYNAMISCHE SYSTEMEN

mate van kennis, reflexiviteit, creativiteit en volharding. En zelfs dan blijft het uiteindelijke resultaat onvoorspelbaar.

Maar werken vanuit een complex perspectief heeft ook positieve kanten. Juist door de grote hoeveelheid aan attractoren is er altijd wel een combinatie van attractoren die succes oplevert. Kleine veranderingen kunnen grote gevolgen hebben. Een klein gebaar, oprechte belangstelling en een open houding (present zijn) is soms al genoeg om een systeem in een ander, positiever, evenwicht te krijgen.

En mocht een systeem na een geslaagde interventie toch weer terugvallen in een oud evenwicht, dan hoeft dat niet erg te zijn. Zolang het systeem blijft bewegen, is er verandering mogelijk. Je kunt de interventie opnieuw uitvoeren en daarbij aandacht besteden aan het nog robuuster maken van het systeem. Elke verandering kan het begin zijn van een succesvol empowerment proces.

DISCLOSURE OF INTEREST

Dit artikel is tot stand gekomen zonder externe financiering, onder auspiciën van het Kenniscentrum van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat "De Pedagogische Functie van Onderwijs en Opvoeding". De auteurs hebben geen conflicterende belangen met betrekking tot dit tijdschrift.

REFERENCES

- Bakker, I., Bakker, C., Van Dijke, A., & Terpstra, L. (1998). *O&O in perspectief*. Utrecht: NIZW.
- Bannink, F. P. (2019). *Oplossingsgerichte vragen: handboek oplossingsgerichte gespreksvoering*. Amsterdam: Pearson Benelux.
- Bohlmeijer, E., Westerhof, G., Bolier, L., Steeneveld, M., Geurts, M., & Walburg, J. (2013). Welbevinden: van bijzaak naar hoofdzaak?: Over de betekenis van de positieve psychologie. *Psycholoog*, 2013(November), 49–59.
- Boomkens, C. (2020). *Supporting vulnerable girls in shaping their lives: Towards a substantiated method for Girls work*. Tilburg: Tilburg University.
- Bovens, M., Keizer, A. G., & Tiemeijer, W. (2017). Weten is nog geen doen: Een realistisch perspectief op redzaamheid. In: *WRR Rapporten aan de Regering*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).
- Burggraaff-Huiskes. (2016). *Opvoedondersteuning als bijzondere vorm van preventie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

- Byrne, D. (2002). *Complexity theory and the social sciences: An introduction*. Londen: Routledge.
- Cardol, G. (2015). Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving. De veranderende rol van ouders in de jeugdzorg. In C. Gravesteyn, & M. Aartsma (Red.), *Meer dan opvoeden, perspectieven op het werken met ouders* (pp. 37–51).
- Cattaneo, L. B., & Chapman, A. R. (2010). The process of empowerment: A model for use in research and practice. *American Psychologist*, *65*(7), 646. <https://doi.org/10.1037/a0018854>.
- De Shazer, S., Berg, I. K., Lipchik, E. V. E., Nunnally, E., Molnar, A., Gingerich, W., & Weiner-Davis, M. (1986). Brief therapy: Focused solution development. *Family Process*, *25*(2), 207–221. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1986.00207.x>.
- De Winter, M. (2015). Opvoeden en sociale verantwoordelijkheid. In C. Gravesteyn, & M. Aartsma (Red.), *Meer dan opvoeden, perspectieven op het werken met ouders* (pp. 25–36). Amsterdam: SWP.
- Duncan, B. L., Miller, S. D., Wampold, B. E., & Hubble, M. A. (2010). *The heart and soul of change: Delivering what works in therapy*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12075-000>.
- Fraccascia, L., Giannoccaro, I., & Albino, V. (2018). Resilience of complex systems: State of the art and directions for future research. *Complexity*, *2018*. <https://doi.org/10.1155/2018/3421529>.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the Oppressed*. (Myra Bergman Ramos, Vert.): New York: Continuum (Originally published in 1970).
- Ghosh, A. (2015). *Dynamic systems for everyone*. Londen: Springer.
- Gilsing, R. J. H., Jansma, A., & Schöne, J. (2017). *Eigen kracht ontleed: Een praktijkgerichte verheldering*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Harvey, D. L. & Reed, M. (1997). Social Science as the Study of Complex Systems. *Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*, *295*.
- Hayes, A. M., & Andrews, L. A. (2020). A complex systems approach to the study of change in psychotherapy. *BMC Medicine*, *18*(1), 197. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01662-2>.
- Hermanns, J. (2009). *Het opvoeden verleerd*. Amsterdam: Faculteit der Maatschappij en Gedragwetenschappen Amsterdam.
- Hernandez, M., & Iyengar, S. S. (2001). What drives whom? A cultural perspective on human agency. *Social Cognition*, *19*(3: Special issue), 269–294. <https://doi.org/10.1521/soco.19.3.269.21468>.
- Ince, D., & Schmidt, A. (2017). *Eigen kracht versterken jeugd en ouders Wat weten we? Literatuuronderzoek naar de stand van zaken*. Utrecht: NJI.

- Lomans, T., Waters, L., Williams, P., Oades, L.G., & Kern, M.L. (2020). Third Wave positive psychology: Broadening towards complexity. *Journal of Positive Psychology*, 2–33. <https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1805501>
- Mason, M. (2008). Complexity theory and the philosophy of education. *Educational Philosophy and Theory*, 40 (1), 4–18. <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2007.00412.x>.
- Meadows, D. H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. White River Junction: Chelsea green publishing.
- Ministerie van Economische Zaken. (2017). *Sturen in een verweven dynamiek: Perspectieven op complexiteit en oriëntaties voor beleid*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken. <https://edepot.wur.nl/412976>.
- Nieuwboer, C. (2015). *In contact met ouders*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Ramalingam, B., Jones, H., Reba, T., & Young, J. (2008). *Exploring the science complexity: Ideas and implications for development and humanitarian efforts* (Vol. 285). London: ODI.
- Seligman, M. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5–14. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8_18.
- Senge, P. M. (1992). De vijfde discipline. *De kunst en praktijk van de lerende organisatie [The Fifth Discipline. the Art and Practice of the Learning Organization]*. Schiedam (The Netherlands): *Scriptum Management*, 399.
- Spencer, J. P., Perone, S., & Buss, A. T. (2011). Twenty years and going strong: A dynamic systems revolution in motor and cognitive development. *Child Development Perspectives*, 5(4), 260–266. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00194.x>.
- Ungar, M. (2018). Systemic resilience. *Ecology and Society*, 23(4). <https://doi.org/10.5751/ES-10385-230434>.
- Van Berkel, K., & Manickam, A. (2019). *Wicked world: Systeeminnovatie voor complexe vraagstukken*. Utrecht: Noordhoff Business.
- Van Geert, P. (2011). The contribution of complex dynamic systems to development. *Child Development Perspectives*, 5(4), 273–278. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00197.x>.
- Van Hal, L. & Jansma, A. (2019) *Versterken van eigen kracht ouders en jeugdigen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd 9 juni 2021, van <https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/versterken-van-eigen-kracht-ouders-en-jeugdigen/>.
- Van Mameren-Broers, S. (Red.), (2018). *Systeemgericht werken in sociale beroepen*. Amsterdam: Boom.
- Van Regenmortel, T. (2015). Empowerment en (maatschappelijk) opvoeden. De veranderende rol van ouders in de jeugdzorg. In C. Gravesteyn, & M. Aartsma (Red.), *Meer dan opvoeden, perspectieven op het werken met ouders* (pp. 51–64).

Van Yperen, T., van der Steege, M., Addink, A., & Boendermaker, L. (2010). *Algemeen en specifiek werkzame factoren in de jeugdzorg: Stand van de discussie*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Geraadpleegd 11 juni 2021, van <https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-05/Rapport-AlgemeenWerkzameFactoren.pdf>.